

Kapitoly zo starších dejín

Horné Zelenice v historických písomných dokladoch

Hlohovský región má ráz prirodzeného historického regiónu a istotne závažnú funkciu v ňom spĺňal starý hrad Hlohovec (nadväzujúci na staršie rímsko-barbarské osídlenie). V okolí viedlo niekoľko významných odbočiek obchodných ciest, čo ešte posilnilo význam samého hradu Hlohovec, ale aj celého regiónu. Za základnú sídliskovú bázu tejto Slovanmi osídlenej oblasti v poriečí Váhu a Dudváhu môžeme pokladať Hlohovec a osady v Kľačanoch, Dvorníkoch, Posádke, Siladiciach a neskôr aj ďalšie lokality.

Od konca 8. storočia teda možno na slovenskom území sledovať postupnú feudalizáciu spoločnosti, o čom svedčí aj vznik starých slovanských hradísk. Starobylé Nitrianske kniežatstvo sa po pričlenení k Moravskému kniežatstvu po r. 833 vyvíjalo ako relatívne samostatný celok v rámci Veľkomoravskej ríše. Významným svedectvom o historickom osídlení a živote našich predkov sú aj vlastné mená osád a chotárných častí. Zachované materiálne artefakty spolu s jazykovými pamiatkami tak potvrdzujú, že okolie Hlohovca tvorilo významnú oblasť obývanú starými Slovákami v rámci tzv. staronitrianskeho centra. To možno postrehnúť napríklad okrem iného aj na bohatom výskyte a rozložení osád služobníckeho, zamestnaneckého a im príbuzného typu (napr. Dvorníky, ktorých pôvodní obyvatelia vykonávali službu na dvore kniežata – starali sa o budovy a pod.). Podobné názvy v regióne (Voderady, Čelad', možno aj Otrokovce, Kľačany) odzrkadľujú na svoj čas vyspelú ekonomiku azda ešte predveľkomoravského obdobia, ktorú neskôr prevzali aj Maďari.

Hlohovec už vo včasnom stredoveku plnil funkciu významného slovanského hradiska, nadväzujúceho na staršie osídlenie. V Zoborskej listine z roku 1113 sa okrem neho spomínajú aj Červeník (Bin), Koplotove (Locuplot), Bojničky (Boencza), Voderady (Vvederat; pri Drahovciach), Madunice (Medenz) Malženice (Malga) a názvy ďalších osád v blízkom či vzdialenejšom okolí (v trnavsko-hlohovskej oblasti je ich uvedených dvadsať). V spomínanej listine pisár uvádza len názvy tých osád, riek a iných významných orientačných bodov, ktoré boli dôležité pri vyčleňovaní hraníc majetkov vtedajšieho benediktínskeho Kláštora sv. Hypolita na Zobore v Nitre. Osídlenie regiónu bolo istotne hustejšie a aj názvy spomínaných osád sú určite staršie – neraz siahajú do veľkomoravského, príp. až do predveľkomoravského obdobia. Niektoré zo súčasných obcí sa vyvinuli v chotári už jestvujúcich obcí (Trhovište, Otrokovce, Zelenice – na ich odlíšenie v období vzniku nových osád sa v stredoveku začali používať opozitné dvojice horný – dolný, veľký – malý). V okolí Horných Zeleníc jestvovalo viacero archeologicky lokalizovaných slovanských osád ešte predveľkomoravského typu (napr. v lokalite Podomnice v k. ú. Bojničky, v Siladiciach a i.). Ich názvy sa nám podnes väčšinou nezachovali, a to najmä preto, že kráľovská administratívna prax sa začala výraznejšie rozvíjať až v 12. storočí (napríklad osada Ursuc, ktorá sa r. 1295 spomína na ľavej strane Váhu oproti H. Zeleniciam – možno ide aj o dnešnú Posádku; názov rekonštruujeme ako Vřšok).

Keďže v mnohých prípadoch išlo len o malé osady, ktoré neraz prirodzene a rýchlo zanikali, o ich názvoch sa nezachovali žiadne zmienky, prípadne pretrvali podnes ako terénne názvy (názvy samôt, polí, honov a pod. – takým je aj názov stredovekej osady Pentekfalva (či Pintekfalva, Pintečfalva), ktorú sa dlho nedarilo lokalizovať. Až nedávno sprístupnené mapy

vojenského mapovania Uhorska z 18. storočia ukázali, že ide vlastne o dnešné hospodárstvo Lukáb v Dolných Zeleniciach.

Aj keď staré osídlenie na území Horných Zeleníc môžu dôkladne osvetliť len archeológia, mnohému napovedá patrocínium v Horných Zeleniciach. Rímskokatolícky kostol je totiž zasvätený sv. Martinovi, ktorý bol patrónom obcí, vznikajúcich pri starých obchodných cestách a pri brodoch – o. i. mal na cestách chrániť pocestných, kupcov a tovar, ktorý prevážali. Hornozelenický kostol teda vznikol vo včasnostredovekej osade, ktorá ležala na obchodnej ceste, vedúcej z Trnavy do Nitry, a tá sa dáva do súvislosti s hradom či skôr hradiskom na Posádke (Szolgagyör), ktoré malo strážiť práve túto obchodnú cestu. Úvahu potvrdzuje aj existencia spomínanej stredovekej osady Pentekfalva. Názov naznačuje, že išlo o trhovú osadu, v ktorej trhový deň bol piatok (maďarčina tak v slove péntek podnes zachováva praslovanské slovo петъкъ „piatok“, maď. falu, falwa „dedina“). Stredoveké Horné Zelenice mali teda v tomto regióne istotne dôležitú funkciu ako miesto prechodu obchodnej cesty cez Váh, ba možno predpokladať, že osada bola aj jednoducho opevnená.

Prvá písomná zmienka o obci Horné Zelenice

Prvá zmienka o obci Zelenice je z roku 1244 (terra Zela), keď ju Belo IV. po tatárskom vpáde vyňal z majetku hradu Szolgagyör (na Posádke?) a obec spolu s Veľkými Kostol'ňami a Žlkovcami daroval nemeckým rytierom (johanitom). Roku 1332 sa spomína Joannes de Zella, farár v Zeleniciach; sám Kostol sv. Martina v obci pochádza pravdepodobne z polovice 13. storočia. O existencii dvoch susediacich obcí – Horných a Dolných Zeleníc – sa dozvedáme až r. 1452 z Registra o vyberaní zisku kráľovskej komory v Nitrianskej župe v obvode slúžneho Jána z Nových Sadov: pôvodnú osadu Zelenice tvorilo 7 a pol usadlostí, Malé Zelenice (dnešné Dolné Zelenice) 6 usadlostí.

V súpise príjmov ostrihomského arcibiskupstva (1571 – 1573) sa uvádzajú ako Zelenicz a v portálnom súpise z r. 1576 sa spomínajú opäť ako dve samostatné obce: Felső Zela (maď. felső - horný) a Also Zela (maď. alsó - dolný). Práve na základe existencie románskeho kostola a samostatnej fary v Horných Zeleniciach môžeme určiť, že Dolné Zelenice sú istotne mladšie a ako sídlisko sa vyprofilovali v chotári staršej obce Zela (dnes Horné Zelenice) asi v 14. – 15. storočí.

R. 1773 popri slovenskom názve Horne Zelenicze uvádza sa maďarský názov Felső-Zéla a nemecký názov Ober-Zelenitz (podobne aj Dolné Zelenice: 1773 Dolne Zelenicze, Alsó-Zéla, Unter-Zelenitz). V rokoch 1980 – 1990 boli obidve obce administratívne zlúčené (Zelenice).

Ukazuje sa ako pravdepodobné, že obec Zelenice je zaznačená aj na známej Laziovej mape z roku 1556 (a na jej rôznych reedíciách – napr. Orteliovo vydanie mapy, mapy Johna Speeda z r. 1626 a Gerarda Mercatora z r. 1585, ktoré vychádzali z Lazarovho (1528) a Laziovho kartografického diela (Regni Hungariae descriptio; 1556). Od úplne jednoznačného stotožnenia nás odrádza skutočnosť, že obec tu nie je zaznačená na pravom brehu Váhu medzi hradmi Hlohovec a Šoporňa (Šintava), ale autor ju situoval – hoci miestopisne správne – na ľavý breh Váhu (Zeladitz), navyše ako strategický (opevnený) bod. V tejto súvislosti by mohlo ísť o označenie už zaniknutého hradu či vojenskej posádky Szolgagyör, prípadne iného strategického dôležitého objektu pri obci Zelenice (archeologicky bola potvrdená pri obci pri Váhu existencia mladšieho protitureckého objektu).

Zmienka v týchto kartografických dielach o opevnenom objekte s dokladom v podobe Zeladitz je zaujímavá aj z iného dôvodu: v literatúre sa veľmi často stotožňuje doklad Zeuldwar (k roku 1332 alebo 1352) raz s Dolnými, inokedy s Hornými Zelenicami. Toto tvrdenie je treba prehodnotiť, pretože spomínaný Register o vyberaní zisku kráľovskej komory v Nitrianskej župe v obvode slúžneho Jána z Nových Sadov z roku 1452 jednoznačne spomína medzi dedinami Novomestského slúžnovského obvodu a Záhoria obce Zelenice (7,5 usadlosti) a Malé Zelenice (6 usadlostí), obidve v majetku bána Osvalda z Bučian (z rodu Hunt-Poznanovcov), a spomínaný Zeuldwar (16 usadlostí) v tom istom Registri sa uvádza medzi dedinami vojvodu Mikuláša z Iloku, patriacimi k hradom Hlohovec a Tematín. Jednoznačne z toho vyplýva, že išlo o tri samostatné sídelné objekty.

Doklad Zeuldwar sa interpretuje v Prameňoch k dejinám Slovenska a Slovákov ako „Zelený hrádok“ a s neistotou sa miestopisne stotožňuje s obcou Posádka, kam sa zasa tradične situuje včasnostredoveká pevnosť Szolgagyör a dve ďalšie včasnorománske hradiská. Dnes o predpokladanom hrádku či pevnosti Zeuldwar nemôžeme tvrdiť nič konkrétne, pretože v obciach Horné Zelenice a Dolné Zelenice nebol archeologicky doložený žiaden opevnený objekt, ktorý by pochádzal zo 14., resp. 15. storočia. Takisto ani v iných známych listinách ani v historickom vedomí obyvateľov obcí sa s ním nestretávame. Takisto ho nemôžeme s určitosťou stotožniť ani s hradom či pevnosťou Szolgagyör pri Posádke, ktorá sa nachádza oproti Zeleniciam na ľavom brehu Váhu, na mieste, kde je na Laziovej mape zakreslený opevnený objekt s názvom Zeladitz.

Čo znamená názov obce a z čoho vznikol?

Názov Zelenice ľudová etymológia spája so zeleným sfarbením vody v okolitých početných močiaroch a jazerách a s prítomnosťou zelených rias v nich. Takýto výklad nájdeme aj v obecnej kronike Dolných Zeleníc.

Motiváciu názvu dnes presvedčivo vysvetliť nevieme. Názov Zelenice však vznikol z prídavného mena zelený (starosloviensky zelenъ), príp. z hromadného podstatného mena zelъje (prípona -ice). To však neskôr zúžilo svoj pôvodný význam „tráva, zelina“ na označenie jedného druhu kapusty (slovo zelé neskôr v slovenčine nahradilo slovo zelenina). Jazykovedec Rudolf Krajčovič dokonca pripúšťa, že názov Zelenice ako názov osady v majetku hradu Szolgagyör a navyše osady ležiacej v jeho blízkosti by mohol byť motivovaný služobníckym vzťahom. Podľa neho by tak starí Zeleničania mohli zásobovať zeleninou hrad alebo hradisko na Posádke, ktorého ozbrojená posádka mohla dohliadať na prechod obchodnej cesty cez Váh.

Keďže otázku existencie spomínaného hradu na Posádke podnes uspokojivo nevyriešili historici ani archeológovia, nemožno ani tento výklad jednoznačne prijať. Pravdepodobnejší sa zdá byť, aj so zreteľom na prírodné podmienky lokality, na začiatku uvedený ľudovoetymologický výklad – obec tak svoje meno pravdepodobne dostala podľa typického sfarbenia vody v početných jazierkach a močiaroch.

Autor: JURAJ HLADKÝ, (Autor je docent na Pedagogickej fakulte Trnavskej univerzity.)